

5.Hafta

Eski Yunan Siyaset Felsefesi: Platon II

Platon'un Ahlak ve Siyaset Felsefesi¹

Platon'un bilgi teorisini sunarken onun zihinsel aktiviteyi ruhla ilişkilendiren, bu yönüyle ruhu odağına alan, ruhun bireyin ahlaki ve rasyonel yönünü oluşturduğunu ileri süren Sokratik doktrini takip ettiğini ifade etmiştik. Dolayısıyla, Platon'un epistemolojik görüşleri gibi etik üzerine görüşleri de ruhun doğasına dair bakışı ile şekillenmiştir.

Devlet (Republic) (1991) adlı kitabında Platon, insan ruhunu 3 kısma ayırmaktadır: Rasyonel (akıl), yürekli (irade) ve iştahsal kısım (*Devlet* 440-441). Ruhun rasyonel kısmı bireye akıl yürütme yeteneğini sağlamakta, yürekli kısmı ise kişiye itibarlı bir yaşam sürmesine rehberlik edecek olan tutkuyu kazandırmaktadır. Ruhun yürekli kısmının sağladığı tutkular arasında kamu işlerine katılmaya, savaş sanatına ve edebiyata dair tutkular bulunmaktadır. Tutkuların tatmini açısından gerekli olan kararlılık, süreklilik ve isteklilik gibi bireysel karakteristikler de yine ruhun bu kısmında ortaya çıkmaktadır. Son olarak ruhun iştahsal kısmı, bireyin “aşk, açlık ve susuzluğunun” kaynağını oluşturan ve tüm diğer arzuların hareketlerinin hicvedildiği kısımdır (*Devlet* 439). Ruhun bu kısmı yemek, üremek gibi insanoğlunun hayvanlarla ortak olarak taşıdığı arzuları tatmini teşvik etmektedir.

---

¹ Bu bölüm, ders sorumlusunun 2003 yılında University of Maryland, College Park'ta savunmuş olduğu “An Investigation of the Contributions of Plato and Aristotle to the Development of the Concept of Toleration” başlıklı doktora tezinin ilgili kısımlarının Türkçe'ye çevrilip uyarlanması ile elde edilmiştir.

Ruhun rasyonel ve yürekli kısımları arasında iştahsal kısmın kontrol edilmesi doğrultusunda uyumun varlığından bahsedilebilir. Yine de rasyonel ve yürekli kısımlar eşit statüye sahip değildir. Ruhun rasyonel kısmı en yüksek konumda olup yürekli kısım da onun astı konumundadır. İştahsal kısım ise ruhun en alt aşamasını oluşturur. Rasyonel ve yürekli kısımlar tarafından kontrol edilip engellenmediği takdirde ruha zarar verecektir (*Devlet* 439-440).

Ruhun her bir kısmına uyan üç farklı erdem söz konusudur. Rasyonel kısmın erdemi bilgelik olup bilginin gerçek nesnesi olan evrensellerin bilgisi ile ilgilidir. Anımsanacağı üzere Platon'da bilginin en üst nesnesi iyi ideasıdır. Bu bilgiye sahip olan kişi "bilge" olarak adlandırılır. Diğer yanda kişiye neden korkması ve neden korkmamasını öğreten cesaret, ruhun yürekli parçasına ait erdemi oluşturmaktadır. Bu erdeme sahip olana da "cesur" denir (*Devlet* 441-442). Son olarak ölçülülük ise ruhun iştahsal kısmının erdemini oluşturmaktadır. Bu erdem kişinin arzu ve isteklerini kontrol etme olanağı sağlamakta, kişi ölçülülük aracılığıyla kendi kendisinin efendisi olmaktadır. Platon'a göre ölçülülüğün tanımı ruhun iki yönüne bağlıdır: İyi kısım ve kötü kısım. İyi olan kısmın kötü olan üzerinde üstünlük kurması halinde birey ölçülü olmaktadır. Kötü kısmın iyi olan üzerinde üstün olması halinde ise birey arzularının kölesi ve kişiliksiz olarak adlandırılacaktır (*Devlet*, 430-432).

Platon adaleti, ruhun erdemleri arasındaki hiyerarşinin en üst noktasına, ruhun farklı kısımları ile ilişkili olan üç erdem üzerine koymaktadır. Platon için adalet, diğer tüm erdemlerin varlığı için mutlak koşul ve neden durumundadır (*Devlet* 433). Burada adalet, diğer üç erdem uyum içindeki bir aradalığı ile söz konusu olacaktır. Platon'a göre birey için adaletin yaratılması, ruhun kısımları arasında doğal düzen ve yönetimin tesisi ile mümkündür (*Devlet* 444). Bu nedenle ruhun farklı kısımları

arasında uyum sağlandığında, iştahsal kısım, yürekli kısmın işbirliği ile rasyonel kısım tarafından kontrol altına alındığında insan ruhunda adalete erişilmiş olur.

Platon'un siyaset felsefesiyle ilgili görüşleri, onun, insan ruhunun doğasına ve ahlak felsefesine dair görüşlerinin yol göstericiliği ile anlaşılabilir. Bununla ilgili olarak söylenmesi gereken ilk şey onun kent devletinin ortaya çıkışını insan ihtiyaçları ile açıklıyor olmasıdır. Platon'a göre hiç kimse sahip olduğu ihtiyaçları tek başına karşılayamaz. Bu yönüyle Platon için insanları bir araya getiren, öncelikle sahip oldukları ihtiyaçlardır. Platon, ilk ihtiyacın yiyecek olduğu bilgisini vermekte, keza yiyecek olmadan yaşam ve varoluşun olanaksız olduğunu dile getirmektedir. İkinci ve üçüncü ihtiyaçlar ise barınma ve giyinme olacaktır (*Devlet* 369). Ancak fiziksel ve biyolojik ihtiyaçları, insanları *polis* (site-devleti) çatısı altında bir araya getiriyorsa da, onları bir arada tutan yalnız bu ihtiyaçlar değildir; diğer bir deyişle toplumsal işbölümü, insanların toplumu oluşturması için yegâne neden olarak görülemez. Eğer bütün hikâye bundan ibaret olsaydı Platon, bireyin mutluluğunu kişisel maddi çıkarların tatmininden değil bütünüün yani *polis*in mutluluğundan türettiğini ileri sürmezdi (*Devlet* 420).

İnsanoğlu, hayvanlarla ortak yönünü oluşturan fiziksel ve biyolojik gerekliliklere ek olarak ahlaki ve entelektüel gereksinimlere de sahiptir. Bu tür gereksinimler akıl sahibi olmak gibi insana has karakteristik özelliklerin sonucudur. Ruhun farklı kısımlarının hiyerarşik bölümleri, üstteki kısmın alttakilere önceliği, gereksinimlerin de böyle bir nitelik taşıması durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda rasyonel kısmın gereksinimlerinin yürekli ve iştahsal kısımlarinkine; yürekli kısminkilerin de iştahsal kısımdakiler üzerinde bir üstünlüğü söz konusudur.

Bilmek, ruhun rasyonel kısmına ait olan entelektüel bir ihtiyaçtır. Bu bakımdan onun en üst aşamadaki ihtiyaç olduğundan bahsedilebilir. Bu ihtiyaca dair gereksinim

ilkel bir yaşam düzeyinde daha az seviyede olabileceken, asil bir yaşamın yürütülmesi daha üst düzeyde bir entelektüel başarıya gereksinimi ortaya çıkarır. Örneğin mağara alegorisinin kullanımında, mağara ilkel bir yaşama, mağaranın dışı ise medeni bir hayata tekabül etmektedir.

İnsanoğlunu farklı kılan bir özellik olarak akıl sahibi olmak, ona doğru ve yanlış arasında ayırım yapabilme imkânını sağlamaktadır. Bu yön, ahlaki bir yaşam sürme olanağını söz konusu kılar. Bu anlayış çerçevesinde ahlaki bir yaşam sürmek ruhun yürekli kısmının bir ihtiyacıdır. Dolayısıyla zihin neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda karar verirken, yürekli kısım da doğru davranışa yönelmek ve yanlışlardan kaçınmak için gerekli irade gücünü sağlayacaktır. Bu bakımdan fiziksel ve biyolojik ihtiyaçlar insanları *polis*te bir araya getirirse de zihinsel ve ahlaki ihtiyaçlar onları bir arada tutar.

Platon'un insan ruhu üzerine görüşleri, kendisinin siyaset felsefesini şekillendirmektedir. Platon, *polis* içerisinde üç belirgin sınıfın olduğunu düşünür: bilgeler, yiğitler ve arzulular (hırslılar) (*Devlet* 441) ve bunlar, ruhun kısımları ile paraleldirler. Bilgeler, rasyonel kısmının diğerleri üzerinde üstün olduğu ruha sahip olanlardır. Bunlar bilginin âşıkları olmakla birlikte söz konusu olan geçici değil kalıcı olanın, evrenselin bilgisidir. Çünkü onlar diyalektiğin eğitimini almışlardır ve en yüksek mutluluk anlamına gelen iyi ideasına erişmeye ehildirler.

Yiğitlerin ruhlarında egemen durumunda olan ise ruhun yürekli kısmıdır (*Devlet* 429-430). Bunlar onuru amaçlamaktadırlar. Bilgelerin tamamen düşünceye dalarak geçirilen yaşamın en iyisi olduğu anlayışından farklı olarak yiğitler, onur kazanmaya imkân verecek hareketli bir yaşamın peşindedirler. Böylesi bir yaşam, kuşkusuz ki kamusal alanda kamu yaşamına dair konularda aktif rol almayı içerir.

Böylece söz konusu kişiler, olağan dışı eylemleriyle kendilerini ayırt edici kılacak olanaklara erişeceklerdir. Bu ruh yapısındakiler için mutlak mutluluk, yaşamda ve ölümden sonra yurttaşlar tarafından onurlandırılıyor olmasıdır (Arendt, 1998: 65-66).

Hırslılar, ruhlarının iştahsal kısmının yönlendiriciliği altında olanlardır. Bunlar için mutluluk, hazların gerçekleşmesi ve acıdan sakınmanın sürekliliğidir. Bu nedenle arzulular/hırslılar için söz konusu olan, hazların erişimine yardımcı olacak altın, gümüş ve mülkiyetin diğer türlerini biriktirme amacıdır.

Peki, bu üç sınıfın konumları, aralarındaki ilişki doğrultusunda nasıl düzenlenecektir ki *polis* yaratılabilsin? Bu sorunun yanıtı Platon'un bilgi teorisinde yatmaktadır. Buna göre gerçeklik alanında bulunan bir *Polis* "form"u vardır. Diğer formlarınkinden olduğu gibi *polis*in formunun bilgisine, ancak bilgilerce erişilebilir. Evrenselin bilgisine sahip olmaları nedeniyle –ki bunlar formlardır – bilgiler *polis*in yöneticisi olmayı hak etmektedirler (*Devlet* 484-485). Bilgeler *polis*in formuna uygun olarak *polis* içindeki kurum ve ilişkileri düzenleyeceklerdir. Çünkü bilgelerin sahip oldukları bilgi mutlak olduğu gibi yöntemleri de mutlak olacaktır. Onların, geleneksel ya da töresel hukukla ya da çokluğun kaprisleri temelinde yasalaşmış olan pozitif hukukla sınırlandırılmamaları gerekir. Bilgeler, evrensel olan ve ancak diyalektik aracılığıyla erişilebilecek olan doğal hukuku takip edeceklerdir. Bu anlamda Platon, *Devlet*'te şunu söyler:

Filozoflar kral ya da kral ya da önder denilenler gerçekten filozof olmadıkça, böylece aynı insanda devlet gücüyle akıl gücü birleşmedikçe, kesin bir kanunla herkese yalnız kendi yapacağı iş verilmedikçe, devletlerin başı dertten kurtulmaz ve insanoğlu da bunu yapamadıkça tasarlanan devlet mümkün olduğu ölçüde bile doğru olamaz (*Devlet* 473).

Yiğitlik, *polis* içerisindeki koruyucular sınıfını şekillendirecektir. Platon kadınların da erkekler kadar yürekli olduğuna inanmakta, buna bağlı olarak da

koruyucu olma niteliği taşıdığını söylemektedir. Kadın ile erkek arasındaki fark Platon'a göre doğadan değil maddi karakteristiklerinden kaynaklanır. Bu açıdan idman ve eğitim yoluyla kadınlar da erkeklerle aynı görevleri üstlenebilecektir. Nasıl ki dişi bir çoban köpeği sürüyü erkek köpek kadar koruyabiliyorsa, bir kadın da rejimi erkek kadar muhafaza edebilecektir. Aradaki tek fark kadının erkekten daha zayıf olmasıdır. Ancak özleri aynı doğadandır. Bu bağlamda kadınlar da erkeklerle aynı eğitime tabi tutulacaklardır. Gerekli eğitimin ve idmanların tamamlanmasından ardından kadın ve erkek koruyucular savaş alanlarında düşmanlara karşı omuz omuza savaşacaklardır (*Devlet* 451-456).

Platon'a göre kişi tüm dikkatini o sanata adanmadıkça hiçbir sanatta başarıya ulaşamayacağı için yiğitlik vasfının marangozlarda, kunduracılarda ya da çiftçilerde de bulunması değil, yalnız askerler için geçerli olması gerekmektedir (*Devlet* 374). Şehri düşmanlardan koruyacak olan yurttaşlar, müzik ve jimnastik alanında çocukluklarından itibaren eğitileceklerdir. Vücutlarının sıkılaştırılmasının öncesinde gerekli olan ruhların geliştirilmesidir ki, müzik aracılığıyla yapılacak olan budur. Platon, iyi bir vücudun yaratılmasında iyi bir ruhun katkısının diğer yolların hepsinden daha fazla olduğu düşüncesindedir (*Devlet* 403). Gençlerin etkisinde olacakları müzik dikkatli biçimde seçilmeli, yumuşaklığa ya da sarhoşluğa neden olacak türde melodiler yasaklanmalıdır. Yalnızca koruyucuların ruhlarını sıkılaştıracak müzikler dinlenmelidir (*Devlet* 398-400). Benzer biçimde öte dünya hakkındaki şiir ve düzyazılardan da kurtulmalıdır çünkü bunlar koruyucuların ruhunda ölüm korkusunu geliştirecektir (*Devlet* 386-87).

Platon, müzik ve jimnastiğin birleştirici etkisinin ruhların rasyonel ve yürekli kısımları arasındaki uyumu sağlayacağına inanmaktaydı. Bir yandan rasyonel kısım soylu sözcük ve derslerle yükseltip yüceltilirken yürekli kısmın yabaniliği de armoni

ve ritim ile düzene sokulacaktı. Bu iki kısım kendilerinin gerçek fonksiyonlarının neler olduğunu öğrendikten sonra, maddi ve bedensel arzularca hareket eden iştahsal kısmı yönetecektir (*Devlet* 441-442).

İyi bir koruyucu olmak için yurttaşın ruh ve vücut açısından güçlü olması yeterli değildir. Bir koruyucu aynı zamanda dostlarını düşmanlarından ayırabilmeye ihtiyaç duyar. Bunun için ihtiyacı olan ise bilgeliktir. Bu nedenle bir koruyucu da felsefe eğitimi almalıdır (*Devlet* 376). Esas olarak yönetici sınıfı oluşturacak olan bilgiler de yüreklilerin önde gelenleri arasından yükselir. Gençliklerinde ruhlarıyla uyumlu şekilde asker olarak hizmet edecekler; yaşlandıklarında ise diyalektik bilgisine sahip olmalarının verdiği imkânla koruyucu sınıfa katılacaklardır (*Devlet* 412-14).

Koruyucuların yaşamlarının ilgi çekici bir yönünü, onlara evlenme ya da aile kurma imkânının sağlanmaması oluşturur. Platon, geleceğin koruyucu nesillerinin aşk gibi his ve heveslere bırakılmayacağı fikrindedir. Genç bir bireyin mantığından ziyade hisleriyle hareket ettiği kabul edilmektedir. Arzulara bağlı olarak hareket etmeleri, gençleri mükemmele erişmemiş ilişkilere yöneltecektir. Bu gibi ilişkilerden doğan çocuklar da mükemmel olmayacaktır. Hoşa gitmeyen böylesi bir durumdan kaçınmak ise ancak koruyucular arasında ilişkilerin mantıklarıyla hareket eden kişiler tarafından belirlenmesi ile mümkün olacaktır.

Koruyucuların ilişkilerinin şekillenişinde en iyi düzenleme, ailevi ilişkilerin ön plana alınmamasıdır. Çünkü evlilik olmadığında, aşka dayalı herhangi bir sorumluluk da olmamaktadır. Bu yolla yöneticiler her zaman için en iyi erkeklerle en iyi kadınları bir araya getirmektedir. Koruyucular sınıfı arasında herhangi bir kıskançlığın olmasını önlemek için çiftler kura aracılığıyla eşleştirilmelidir. Ancak, *polis*in üstün yararı doğrultusunda yöneticiler kuraya hile karıştırabilirler. Bu durumla ilgili olarak Platon,

“evlenecekleri, kurnazca tertiplenmiş kurallarla seçmeliyiz. Böylece cinsleri iyi olmadığı için seçilmeyen mutsuz yurttaşlar, devlet adamlarına değil kaderlerine küsmüş olurlar” (*Devlet* 460) demektedir. Yöneticiler, kuranın en iyi çiftleri bir araya getirmesini kesin kılacaktır. Platon’un sözleriyle bu süreçteki amaç “her iki cinsin de en iyilerinin en fazla, en kötülerinin de en az çiftleşmeleri”dir (*Devlet* 459).

Böylesi bir düzenlemenin sağlayacağı diğer bir yarar, her bir koruyucunun aynı kadın ve çocukları kendisininmiş gibi görmesine bağlı olarak, koruyucular arasında birlik fikrinin güçlendirilmesidir. Platon, kadın ve çocuklara dair özel konumun ortadan kaldırılması ile ön plana yerleştirilen özel yarara dair bir dayanağın ortadan kalktığını düşünmektedir. İdeal olan kişisel yararın *polis*in yararı ile tanımlanmasıdır. Platon, bu doğrultuda *polis*in çıkarı ile kendisinininkini özdeşleştiren ve bu çıkarları yaşamları pahasına koruyanların yönetici olarak atanacağı bilgisini vermektedir (*Devlet* 413).

Yurttaşların kendi kişisel yararlarını *polis*inki ile özdeşleştirmelerinin önündeki engellerden biri kadın ve çocukların yönetimi iken, diğer bir engeli de özel mülkiyetin varlığı oluşturur. Bu nedenle koruyucuların özel mülkiyetleri olmayacaktır. Barakalarda birlikte yaşayacaklar ve ortak sofralarda yemek yiyeceklerdir. Yiyecek, giyecek ve diğer maddi ihtiyaçları, kendilerinden farklı olarak özel mülkiyet edinebilip evlenebilen üreticilerce karşılanacaktır.

Ancak bir kişinin hangi sınıfa mensup olduğunun belirlenme süreci nasıl olacaktır? Burada tabii ki bilge yöneticiler, nüfusun bu üç sınıf arasında erdem temelinde dağıtımını gerçekleştirecek olanlardır. Öncelikle genç bir kişinin yürekli olup olmadığı belirlenecek, yürekli olup uygun doğaya sahip olanlar, koruyucular sınıfında yer alacaktır. Bunlar gençliklerinde savaşçı olacaklardır. Müzik ve jimnastik eğitimlerinin ardından savaş sanatını öğreneceklerdir. Önceden de belirtildiği gibi

dost ve düşmanı ayırt edebilme, koruyucuların aynı zamanda bilgi sahibi olmalarını da gerektirmektedir. Bu nedenle onlar da felsefe eğitimi alacak, filozof adını taşımaya layık olanlar yaşlandıklarında yöneticiler sınıfına katılacaktır.

Diğer yandan eğer genç bir kişi ruh bakımından yeterli değilse, üreticiler sınıfında yer alabilir. Bu sınıflandırmada üretici sözcüğü genel olarak mal ve hizmetlerin karşılanması anlamına gelmektedir. Bu açıdan bir üreticinin marangoz, inşaatçı ya da tüccar olması olasıdır. Burada önemli olan bir üreticinin aynı anda birden fazla işi yapmamasıdır: diğer bir deyişle bir üretici hem marangoz hem de ayakkabı tamircisi olamaz. Buradaki neden bir kişi tüm dikkatini ona yöneltmediği takdirde hiçbir sanatta başarıya ulaşamayacak olmasıdır (*Devlet* 374). Üreticiler sınıfı mensupları da evlenip çocuk sahibi olabilirler.

Kuşkusuz bir kişinin, yöneticiler tarafından topluluk içinde kendisine uygun görülen konuma karşı çıkıp meydan okuması ile karşılaşılabilir. Böylesi bir durumun farkında olan Platon da bu durum karşısında “asil yalan”ı geliştirir. Platon için “gerçekten yalan söyleme ayrıcalığı yalnız devleti yönetenlerde olmalıdır. Devletin yararına, düşmanlarına ya da yurttaşlarına yalan söyleyebilirler” (*Devlet* 389). *Devlet*'te Platon, “asil yalan”a ilişkin olarak Sokrates'e ayrıca şu açıklamayı yaptırır:

Yurttaşlar, bu toplumun birer parçası olan sizler birbirinizin kardeşisiniz. Ama sizi yaratan Tanrı, aranızdan önder olarak yarattıklarının mayasına altın katmıştır. Onlar bunun için baş tacı olurlar. Yardımcı olarak yarattıklarının mayasına gümüş, çiftçiler ve öbür işçilerin mayasına da demir ve tunç katmıştır. Aranızda bir hamur birliği olduğuna göre sizden doğan çocuklar da her halde size benzeyeceklerdir (*Devlet* 415).

Ancak altın mayalı bir ailenin tunç ya da demir mayalı ya da tunç veya demir mayalı bir ailenin altın mayalı çocuklarının olması gibi durumlarla karşılaşılabilir. Bu doğrultuda her bir çocuğun hangi mayaya sahip olduğunun belirlenmesi için yöneticiler onları çok yakından gözleyecektir. Yakın bir gözlem neticesinde eğer bir

koruyucunun ailesininkiler ile aynı niteliklere sahip olmadığı anlaşılırsa, çocuk ait olduğu sınıfa indirilecektir. Benzer bir şekilde üretici sınıftan bir kişinin altın mayalı bir çocuğu olursa, o da koruyucular sınıfına yükselecektir (*Devlet* 415-416).

Platon'a göre insan ruhunda olduğu gibi *poliste* de var olan üç sınıfla ilişkili olarak dört tane erdem vardır: bilgelik, cesaret, ölçülülük ve adalet (*Devlet* 428-432). Üç erdemden her biri *poliste*ki sınıfların biri ile ilişkilidir. Bilgelik, bilgelerin; cesaret yüreklilerin; ölçülülük de arzulu/hırslı olanların erdemidir. Adalet ise tıpkı ruhta olduğu gibi *polis* içinde de hiyerarşik açıdan üst basamakta olup diğer üç sınıf arasında uyumlu bir düzeni ifade etmektedir. Bu yönüyle *poliste* olması gereken, bilgelerin yönetici, yüreklilerin koruyucu, hırslıların da üretici olmalarıdır. Tıpkı Platon'un dediği gibi:

Üç tane farklı sınıf vardır. Bunlardan birinin diğerine karışması ya da yer değiştirmesi devlet için en büyük zararı yaratır... diğer yandan üreticilerin, koruyucu ve yöneticilerin her biri kendi işini yaptığında, adalet tesis edilmiş olur (*Devlet* 434).

Adil bir devlet olarak polisin bu biçimde tarif edilmesinin akabinde Platon, böylesi bir devlete ulaşıp ulaşılamayacağı sorusu ile ilgilenir. *Devlet*'te de bu konuyu Glaucon Sokrates'e böyle bir düzenin mümkün olup olmadığını ve mümkünse bunun nasıl gerçekleşebileceğini sorarak gündeme getirir. Glaucon'a yanıt olarak Sokrates şunları söyler:

Demek ki, biz doğruluğu bir örnek olarak arıyorduk, en doğru adam kimdir, öyle bir adam olabilir mi, eğrilik nedir, en eğri adam kimdir? Bütün bunları soruşturmamız onun içindi. Bu iki türlü insan üzerinde durmakla hangisinin mutlu, hangisinin mutsuz olduğunu aramakla neye varmak istiyorduk? Kendimize de bakıp aramızda onlara benzeyenlerin, onlar gibi yaşayacaklarını ortaya koymak istiyorduk. Asıl aradığımız bu örneklerin mümkün olup olmayacağını kanıtlamak değildi (*Devlet* 472)².

² Blok alıntı için, şu künyeye sahip çeviriden yararlanılmıştır: Platon (Eflatun). 1992. Devlet. Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Bu açıdan saf bir Form olarak adil *polis*in dünya üzerinde gerçekleşmesi beklenmemektedir. Bundan ziyade bahsedilebilecek olan onun doğrultusunda çabalanması gereken ve adalete ne ölçüde yaklaşıldığını teşhis edecek olan bir idealdir. Platon bu cennetvari düzen doğrultusunda atılacak başlıca büyük adımı, yöneticinin bir filozof-kral olmasında görür (*Devlet* 473). Filozof-kral, bilgelikle siyasetin gücünü kendi şahsında bütünleştirdiği bir kişidir. Ancak böyle bir kişi var olan sosyal düzeni polis formuna uygun biçimde şekillendirme konumunda olabilecektir.

Gerçekten Platon, yazılarının geç dönem örnekleri arasında yer alan *Devlet Adamı* [*Statesman*] (1957)'nda, yönetim sanatı bilgisine sahip tek bir kişinin yönetimini ideal olarak sunmaktadır. Sokrates, Genç Sokrates, Elealı yabancı ve Theodoros'un yer aldıkları bu diyalogda devlet adamının tanımlanmasına girilir. Başkarakterin Elealı yabancı olduğu ve Sokrates'in geri planda kaldığı diyalogda Elealı, çoban ve sürüsünden oluşan bir analogi ile devlet adamının ilk tanımını yapar. Bu analogi uyarınca yalnızca bir çobanın sürüsünü yetiştirip beslemesi gibi, doğru bir devlet adamı da kendi tebaasını besleyip yetiştirecektir. Ancak bir çoban sürüsünün yetiştirilip korumasında özel bir konum talep edebilirken; bir devlet adamı, çiftçiler, tüccarlar, doktorlar gibi toplumun yetiştirilmesine katkıda bulunan diğer mesleklerin rakip iddialarıyla karşı karşıya kalabilir (*Devlet Adamı* 267e-268a). Bu açıdan Elealı yabancı bu analogiden memnun kalmaz ve yeni bir tanımla geliştirmeye girişir. Ancak yeni bir analogi ve buna bağlı yeni bir tanımın öncesinde bir mitos anlatır.

Mitos, tarihi Cronus çağı ve Zeus çağı olmak üzere 2 temel çağa bölmektedir. Cronus çağında Tanrı, evreni doğrudan kontrol ederken ilahi yardımcılarını vasıtasıyla insan toplumlarını idare etmektedir. İnsanoğlu tamamıyla yetişkin olarak topraktan

doğmakta ve dünyaya katılıp gelecek nesillerin tohumlarını sağlamak üzere yeniden toprağa karışana değin geri doğru yaşlanmaktadırlar. O zamanlar kaynak tahsisıyla ilgili bir sorun yaşanmamakta, bir bolluk dönemi olmasından ötürü de ne savaşlara ne de siyasete ihtiyaç olmaktadır. Ancak Zeus çağıyla beraber bu cennet dönemi sona erer. Artık Tanrı devrede değildir ve insan türü yalnız kalmıştır. Kıtık ve dolayısı ile çatışmalar vardır. Çok şükür ki Tanrı, yaşamlarını sürdürebilsinler diye insanlara ateş ve sanatların bilgisini göndermiştir. Bu çağda insanlar kendilerini yönetmektedir (*Devlet Adamı* 268d-274d).

Bu mitosun ahlaki anlamı, *Devlet*'te anlatılan ve bir insandan daha fazlasını taşıyan filozof kralların yönetiminin Cronus'un saltanatına benziyor oluşudur. Bu nedenle, bir ideal olarak sahip olduğu standartlar oldukça yüksektir. İnsanoğlunun karakterinin böylesi standartlara ulaşılmasına engel olacak niteliğinin farkında olarak Platon, insanoğlunca gerçekleştirilebilecek yeni bir idealin arayışına girişmiştir. Bu yeni ideal de "gerçek devlet adamı"dır (Klosko, 1986; Ostwald, 1957). Gerçek devlet adamı, yönetim sanatına sahip olmasına bağlı olarak başta olmayı hak etmektedir. Ancak yönetim sanatının kapsamı nedir?

Platon'un (1957) yönetim sanatının tanımlanmasında kullandığı yeni analogi ise dokumacılık üzerinedir (*Devlet Adamı* 279a-273b). Bu analogiye göre, nasıl ki bir dokumacı en iyi ürünlerin dokunmasında farklı kumaşları kullanıyorsa, gerçek devlet adamı da en iyi toplumsal düzeni tesis etmek için, farklı doğalara sahip olan yurttaşları karıştırmaktadır. En iyi kumaşın elde edilmesi amacıyla dokumacı, iplik eğirme ve tarama gibi farklı sanatların ürünlerine müracaat ederken, gerçek devlet adamı da farklı yeteneklere sahip farklı bireylerin yardımlarından yararlanır.

Gerçek devlet adamının en önemli üç yardımcısı hatip, general ve yargıçtır. Hatip devlet adamına ikna sanatıyla yardımcı olur; general savaş bilgisini devlet adamının emrine sunar; yargıç da devlet adamına yasaların uygulanması ile ilgili bilgisiyle yardım eder (*Devlet Adamı* 303d-305e). Ancak gerçek devlet adamının sanatı, diğer tüm sanatlardan daha üstündür. Onun kendi sanatı, diğer tüm sanatları kullanma yeteneğini içermektedir. Gerçek devlet adamı kitleleri ikna etmek için hatibe ne zaman müracaat edeceğini bilir. Benzer biçimde gerçek devlet adamı savaşın haklı olup olmadığına karar verecek olandır. Son olarak devlet adamı, yargıcın infaz edeceği yasaları belirleyen olması ile yargıçtan üstündür.

Sanatının icra edilmesinde devlet adamı ne yasalar ne de töreler tarafından sınırlanmamalıdır. Çünkü yasalar genel ve katıdır; bu niteliğiyle de toplumda ortaya çıkabilecek spesifik sorunlarla başa çıkmakta gerekli araçları sağlayamazlar.

Platon'un sözleriyle:

Yasa konan her bir olay için en iyi olana dair bağlayıcı bir emir olamaz; herhangi bir zamanda toplumun her bir üyesi için en iyi olanı, doğrulukla buyuramaz. İnsanların kişilik açısından farklılıkları, aktivitelerinin çeşitliliği ve ilişkilerinin değişkenliği, tüm zamanlar ve tüm sorunlar için cevap olabilecek kuralları ortaya koymaya dönük bir sanatı imkânsız kılmaktadır (*Devlet Adamı* 294 a-b)

Gerçek devlet adamının en iyi aracı onun yönetmeye dair bilgisidir. Nasıl ki bir hekim, hastalığa uygun olarak yazdığı reçeteyi gözden geçirmede serbestse, devlet adamı da uygun gördüğü haller için yeni kuralları koymada serbest olmalıdır. Benzer biçimde nasıl ki hekim yazdığı reçete için hastanın rızasına ihtiyaç duymuyorsa, devlet adamı da yönettiği kişilerin rızasına muhtaç değildir (*Devlet Adamı* 293a-294b). Platon şöyle der:

Yöneticiler şehri daha iyi bir hale getirmek için bazı yurttaşları ölüme ya da sürgüne mahkûm ederek arındırabilirler. Nüfus, kovandan göç eden arılar misali koloniler göndererek azaltılabilir ya da farklı şehirlerden insanlar getirilip vatandaşlığa kabul edilerek artırılabilir. Bilimsel bir prensiple adalet doğrultusunda çalıştıkları ve devlet yaşamını koruyup geliştirmek doğrultusunda

çabaladıkları sürece, bizler onların standartlarındakini gerçek yönetimler olarak adlandırmalıyız (*Devlet Adamı* 293d-e).

Devlet'teki koruyucular sınıfı ile karşılaştırıldığında, gerçek devlet adamı kesinlikle daha gerçekçi bir boyut taşımaktadır. Yine de böylesi güçlü ve bilge bir devlet adamının bulunması kolay olmayıp böylesi birinden mahrum topluluklar da olabilir. O halde gerçek bir devlet adamının yokluğu halinde diğer en iyi çözüm yolu nedir? Platon bunun “yasaların yönetimi” olduğu fikrindedir (*Devlet Adamı* 297d-e). Yasaların yönetimi herhangi bir keyfi yönetimden daha üstündür. Tıpkı hekimin yokluğunda, onun bıraktığı reçete tedavi işlevini yerine getirebilecekse, devlet adamının bilgeliğini yansıtan kanunlar da benzer bir durumda olacaktır. Ancak bu da belli bir zaman diliminde bir devlet adamının var olmasına bağlıdır.

Devlet Adamı'nı *Devlet*'ten ayıran başlıca özelliklerden biri, Platon'un mevcut devletlere yönelen ilgisidir. Gerçek devlet adamı ile tanımlanan ideal rejime ek olarak Platon altı farklı rejimi tasnif eder. Bir kişinin yönetimini tanımlayan monarşi ve tiranlık; azınlığın yönetimini tanımlayan aristokrasi ve oligarşi; çokluğun yönetimini tanımlayan iki türde demokrasi olmak üzere altı rejimden bahseder. Bu çiftler biçiminde sunulan tasnifte ilk olan diğerinden hukuka bağlı olması yönüyle farklılık gösterir. Burada ilginç olan nokta, Platon'un çokluğun yönetimini hukuka uygun da olsa, keyfi de olsa demokrasi biçiminde adlandırmasıdır. Hukuka uygun rejimler arasında Platon, monarşinin en iyi demokrasinin ise en kötü hükümet biçimi olduğu fikrindedir. Ancak keyfi rejimler arasında demokrasi daha az zararlı görülmekte ve tiranlık bunların en kötüsü olarak nitelenmektedir (*Devlet Adamı* 300e-303b). Ancak rejim türlerine dair bu sınıflandırma, Platon'un konuyla ilgili son görüşleri değildir.

Bilakis Platon, bir diğer ideal rejim tasavvurunu son kitabı olan *Yasalar*'da ortaya koyar.

Bu diyalog Girit'te üç kişi arasında geçmektedir. Atinalı yabancı, Giritli Cleinas ve Spartalı Megillus. Diyalogun başkarakteri Atinalı yabancıdır. Bu yönüyle söz konusu karakterin Platon'un şahsını canlandırdığı düşünülebilir. Diyalogdaki amaç gelecekte bir Girit kolonisi olacak olan Magnesia'ya kanunlar tasarlanmasıdır. Platon'un temel varsayımlarından biri mutluluğun erdemden geldiği olduğundan; Magnesia'nın kanunlarının tasarlanmasında Atinalı yabancı, vatandaşlar arasında erdemini aşılması hususuna dikkat çeker. *Polisteki* her bir sınıfa karşılık gelen farklı erdemlerin vurgulandığı *Devlet*'ten farklı olarak *Yasalar*'da yurttaşların bütünü için söz konusu olan tek bir erdem vardır; o da ölçülülüktür. Bu yönüyle *Devlet*'te akli bilgeliğe dair vurgu, *Yasalar*'da popüler bir erdem olan ölçülülüğe kaymaktadır.

Yasalar'da [*The Laws*] Platon (1975), insan ruhundaki iki farklı duygu arasında ayırım yapar. Bunlar mantık ve tutkudur. Bunların sırasıyla rasyonel ve irrasyonel olarak tasnifi mümkündür. Platon bu duyguları kuklaların iplerine benzetir. Bu ipler bizleri farklı taraflara çeker; erdem ve ahlaksızlık arasında ileri-geri hareket ederiz. Burada aslen uyulması gereken, altından yapılma ve kutsallık taşıyan ve buna bağlı olarak aşağı maddelerden yapılmış diğer iplerin çekişine karşı duran aklın ipidir. İnsan ruhunda aklın altın ipine uymakla *polisteki* hukukun altın ipine uyum mümkün olacaktır. Öyle ki hukuk, keyif ve acı hakkında kamusal bir tercihtir (*Yasalar* 644-645). İnsanların acıdan kaçınma ve erdeme ulaşmadaki en önemli yardımcısı yasadır. *Devlet*'teki insan ruhu ile kıyaslandığında, *Yasalar*'da ifade edilen insan ruhuna dair karamsar bir anlayıştır. *Yasalar*'da insan doğasının irrasyonel kısmı,

rasyonel kısım üzerinde etkin olmaktadır. *Devlet*'te koruyucular sınıfında olduğu gibi en azından sınıflardan biri, akıl ve iradenin uyumu sayesinde tutkularını kontrol edebiliyordu. Ancak *Yasalar*'da insanlar hukuk tarafından kontrol edilmeye muhtaç yaratıklar olarak sunulmaktadır. Platon'un ifade ettiği gibi "insanların yasalara kendileri için uymaları ve onlara itaat etmeleri yaşamsal önem taşır; aksi halde vahşi hayvanlardan farksız olacaklardır" (*Yasalar* 874-875).

İnsan ruhu hakkındaki görüşlerden yola çıkarak ortaya konan ideal rejim, kanunların yönetimine dayanmaktadır. Diğer bir deyişle *Devlet Adamı* kitabındaki ikinci en iyi rejim, *Yasalar*'da en iyi rejim olmaktadır. Bu yeni ideal, *Devlet*'te sunulan ideal rejimin de tezadıdır. *Yasalar*'da Platon, kısıtlanmamış bir insan ya da insan grubunun yönetiminin *polis* ve bireylere adaleti ve buna bağlı olarak mutluluğu getirmek yerine *polisi* dağılmaya götüreceğini düşünür (*Yasalar* 715). *Devlet* ve *Devlet Adamı*'ndaki görüşlerinin aksine Platon *Yasalar*'da, değişmez yasalarca dizginlenmediği müddetçe hiçbir fani ruhun sahip olduğu sınırsız gücün yozlaşmaktan kurtulamayacağını belirtir (*Yasalar* 691).

Tutkular insan ruhunda akla galip geldikleri için eğer yurttaşlar ölçülü olacaklarsa; aklın hukukun gücü ile desteklenmesi gerekmektedir. Bu nedenle Magnesia'nın yurttaşları ruhlarını hukukun emrine sunacaklardır. Ancak eğer tutkular ruhta baskın durumdaysa, bireyin ruhunu hukuka uygun şekilde tutması nasıl beklenebilir? Eğer ki birey ruhunu yasaların emrine sokabiliyorsa, onu aklın da emrine sokabilecektir. Yine de insan ruhunun kontrolünde, cezalandırılma korkusunun da etkisinin olabileceğini söyleyenler çıkacaktır. Ancak Platon'un erdem üzerine vurgusu göz önüne alındığında yalnızca korkudan dolayı yasalara uyum tatmin edici bir seçenek olarak ortaya çıkmayacaktır (*Yasalar* 890-891).

Yasalara itaat etmek bireyin özgür rızasından gelmeli, birey gönüllü şekilde yasaya uymalıdır. Bunun nasıl gerçekleşeceği sorusuna Platon'un yanıtı ise "eğitim yoluyla" olacaktır. Eğitimin başlıca öncülü, yurttaşlara yasalara uyması gerektiğini öğretmesidir. Mutluluk ancak erdemli olmakla ve erdemli olmak da yasaları izlemekle mümkün olacağından; insanlar yasalara itaat doğrultusunda eğitilmelidir. Bu amaçla Platon işi şansa bırakmak istememekte ve eğitimi henüz kişinin doğumundan önce başlatmaktadır. Hamile bir kişi, hamileliği boyunca hareket ve egzersizlere tabi olacaktır. Bebek doğumundan üç yaşına kadar sürekli taşınarak hareket ettirilecektir. Çünkü Platon, bu tür hareketin cesur bir kişiliğin yaratılmasına olanak sağlayacağı fikrindedir (*Yasalar* 789).

3'ten 6 yaşına kadar köy tapınaklarında erkek ve kızlar bir arada oynayacaklar ve oyunları gizli bir biçimde denetlenecektir. Bu şekilde düzen içinde tutulmaları ve dizginlenmeleri mümkün olacaktır. 6 yaşına ulaşmalarıyla birlikte kız ve erkekler ayrılacak ancak kızların eğitimi de mümkün olduğunca erkeklerinkinin aynısı olacaktır. 6 yaşından 10 yaşına kadar binicilik ya da güreş gibi basit fiziksel idmanlar olacak, 10-13 yaşlarında da okuma-yazma gibi temel zihinsel yetiler öğretilecektir. 16-20 yaşlarında aritmetik ve askerlik eğitimi verilecektir. Bu belirlemede değişiklikler için çok yer bırakılmamıştır keza amaçlanan değişimden ziyade devamlılıktır. Bu oyunlar için de söz konusu olmakta; her neslin bir öncekinin yetiştiği oyunlarla yetişmesinin *polis*in istikrarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Benzer bir biçimde *polis*in yasaları da sabitlenecektir. Keza yasaların istikrarı, yurttaşların onlara karşı saygısını pekiştirecektir.

Yasaların istikrarının korunmasında en önemli kurum, *nomophilakes* adlı yargıçlardan oluşan topluluktur. Bu terim, genel olarak "yasanın koruyucuları"

anlamına gelmektedir. Nomophulakeslerin birinci ve en önemli görevi kanunların uygulanışının gözetilmesidir (*Yasalar* 754-755). Nomophulakesler en az 50 yaşında olmakta ve 70 yaşına kadar görev yapabilmektedir. 37 nomophulakes bulunmakta ve kimin nomophulakes olacağı seçimle kurayı bir arada içeren bir sistem vasıtasıyla belirlenmektedir.

Yargıçlardan oluşan ve yasaları koruma ve gerektiği hallerde geliştirme sorumluluğundaki diğer bir yapı da “Gece Konseyi”dir. Bu konsey, on kıdemli nomophulakesden, yüksek paye sahibi din adamlarından, eğitim bakanı, özel eğitim bakanları ve yurtdışına seyahat etmiş bazı yurttaşlardan oluşmaktadır. Tüm bu üyeler en az 50 yaşında olmalıdır. Her bir toplantıya kendilerinin belirleyeceği 30-40 yaşları arasında genç bir yurttaş da getireceklerdir. Konsey, toplantılarını yoğun kamu görevlileri için elverişli olan şafak ve seher vaktinde yapacaktır. Bu toplantıların temel amacı *polis*in yasalarının doğası hakkında tasarılar da bulunmaktır. Bu nedenle konsey üyelerinin hukuk ve siyaset felsefesine aşina olmaları beklenmektedir (*Yasalar* 951-952). Gece Konseyinin görevlerinden biri de karşıt görüşlerle ilgilenmektir. Yasaların meşruiyetine karşı çıkanlar bir hücrede tek başlarına geçirecekleri 5 yıllık bir hapis cezasına çarptırılırlar ve bu beş yıllık süreçte ancak Gece Konseyi üyeleri onları ziyaret edebilecektir. Mahkum, eğer bu beş yıllık derin düşünme sonrasında görüşlerini değiştirmemişse ölüme mahkum edilecektir (*Yasalar* 908-09).

Yurttaşların yasalara uymalarını güvence altında tutan diğer bir unsur dindir. *Devlet*’ten farklı olarak *Yasalar* kitabında Platon, dini erdemli bir toplumun yaratımında gerekli bir unsur olarak görmektedir. Dinin başlıca yararı, insanoğlunun erdemli varlıklara dönüştürülmesinde kullanımınıdır. İnsanlar gözetlenmediklerini düşündüklerinde, özellikle de kendilerini gören Tanrı ya da Tanrıların bulunmadığını

düşündüklerinde, yasaları çiğneyebilirler. Ancak Tanrı ya da Tanrıların varlığına ve her şeyi kontrol ettiğine inanırlarsa, yaptıkları yanlışların cezasız kalmayacağını bilirler. Yurttaşlar arasında Tanrı(lar) inancının yerleşmesi, yasaların da onlar tarafından yaratıldığı inancına kaynak olması için kritik bir öneme sahiptir. *Yasalar X*. Kitap'ta Platon, Tanrı ya da Tanrıların varlığını ve yasaların onların yaratımı olduğunu kanıtlamaya çalışır. Hiçbir Tanrının olmadığı şeklindeki ateist görüş, Platon'un temel önermelerinden biri ile uyumsuzluğu nedeniyle çürütülmelidir. Bu önerme ise yüksek bir güç tarafından ortaya konmuş mutlak ahlaki standartların varlığı ve bunların bilinebilirliğidir. Ateist görüş bir yanda ruh ile diğer yandan ise madde, şans ve doğa arasında ayırım yapan bir doktrine dayanmaktadır. Bu doktrin uyarınca evrenin düzeni kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle doğadaki tüm büyük şeyleri ortaya çıkaran, doğanın kendisine ait dört adet element vardır: hava, su, toprak ve ateş ve bunların tesadüfî bir araya gelişleri ile ikincil fiziki varlıklar olarak dünya, güneş, ay ve yıldızlar ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle doğa ve şans evrenin gelişiminin nedenlerini oluşturmaktadır (*Yasalar 889*).

Platon'un böylesi bir doktrine karşı ilk tepkisi cansız hiçbir şeyin kendiliğinden hareket etmediği şeklindeki gözlemine dayanmaktadır keza hareket, her zaman dışsal bir nedene bağlıdır. Sadece yaşayan şeyler hareket edebilir ve onlar bu yeteneklerini ruhlarına borçludur. Bu nedenle ruh, maddeden önce gelir. Bu Atinalı yabancının "ruh temeldir madde ise onun doğal konusudur" şeklindeki sözleriyle de uyumludur (*Yasalar 896*). Benzer biçimde evrenin ilk halinde de tüm süreci başlatan bir temel ruhun olması gerekmektedir. Bu ruh, temel güçtür – Tanrı'dır. Etrafımızda görmekte olduğumuz düzen de kör bir savaştan ziyade ussal bir tasarımın sonucudur. Platon için gerek insan ruhunda, gerekse *poliste* yasalar, arka plandaki dışsal nedenin yansımalarıdır (*Yasalar 893-900*). Bu görüş, yurttaşların erdemli

davranışlara yönlendirilmesinde köktenci bir nitelikte olup aksine haller, ölüm cezasını dahi gündeme getirebilecektir.

Kaynakça

- Arendt, Hannah. (1998). **The Human Condition**. 2d ed. Chicago: The University of Chicago Press.
- Klosko, George. (1986). **The Development of Plato's Political Theory**. London: Methuen.
- Ostwald, Martin. (1957). "Editor's Introduction". içinde **Plato's Statesman**, trans. J.B. Skemp, ed. Martin Ostwald, New York: The Liberal Arts Press.
- Platon. (1957). **Plato's Statesman**, trans. J.B. Skemp, ed. Martin Ostwald, New York: The Liberal Arts Press.
- Platon. (1975). **The Laws**. trans. with an introduction by Trevor J. Saunders. London: Penguin Books.
- Platon. (1991). **The Republic**. trans. Benjamin Jowett. New York: Vintage Classics

Ek Okumalar

- Ağaoğulları, Mehmet Ali. (2002). **Kent Devletinden İmparatorluğa**. Ankara: İmge Kitabevi.
- Arslan, Ahmet. (2010). **İlkçağ Felsefe Tarihi 2: Sofistlerden Platon'a**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Ataman, Veysel. (2005). **Devlet'e Giriş: Thales'ten Platon'a Yunan Felsefesi**. İstanbul: Don Kişot Yayınları.
- Brun, Jean. (2007). **Platon ve Akademia**. Ankara: Dost Kitabevi.
- Carnford, Francis Macdonald (F). (1989). **Platon'un Bilgi Kuramı**. Çev. Ahmet Cevizci. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Cevizci, Ahmet. (1989). **İdealar Kuramı: Platon'un Felsefesi Üzerine Araştırmalar**. Ankara: Gündoğan Yayınları.

Cevizci, Ahmet. (2006). **İlkçağ Felsefesi Tarihi**. Bursa: Asa Kitabevi.

Copleston, Frederick. (1985). **Plato**. Çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea.

Platon (2011). **Sokrates'in Savunması**. İstanbul: Say Yayınları.

Platon (Eflatun). (1992). **Devlet**. Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Platon. (2001). **Devlet Adamı**. İstanbul: Sosyal Yayınları.

Platon. (2007). **Yasalar**. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Popper, Karl R. (1994). **Açık Toplum ve Düşmanları – cilt 1 Platon**. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Şenel, Alaaddin. (1996). **Siyasal Düşünceler Tarihi**. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Tunçay, Mete. (2010). **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 1 (Seçilmiş Yazılar Eski ve Orta Çağlar)**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yalçınkaya, Ayhan. (2005). **Siyasal ve Bellek: Platon'da Anımsama Platon'u Anımsama**. Ankara: Phoenix Yayınevi.